

Folketingets arkiv

Af JØRGEN TVEVAD¹

Grundloven nævner kun få af det danske samfunds fundamentale organer, f. eks. folketinget, domstolene, ministrene, kommunerne og folkekirken. Af institutioner omtales endnu færre. Forinden kongen tiltræder regeringen, afgiver han skriftligt i statsrådet en højtidelig forsikring om ubrødeligt at ville holde grundloven. Af denne forsikringsakt udstedes tvende ligelydende originaler, af hvilke den ene overgives folketinget for at opbevares i sammes arkiv, den anden nedlægges i rigsarkivet. Allerede som tronfølger kan det senere statsoverhoved, og det har alle tronfølgere af det glücksburgske hus gjort siden 1863, afgive denne forsikring. Den seneste forsikringsakt lyder sådan: »Jeg Margrethe Alexandrine þorhildur Ingrid, tronfølger, prinsesse til Danmark, afgiver herved i henhold til § 8 i Danmarks Riges Grundlov af 5. juni 1953 på ære og samvittighed den forsikring, at jeg ubrødeligt vil holde rigets grundlov. Margrethe (sign.) Udstedt i to ligelydende eksemplarer på Christiansborg slot 16. april 1958«. Ligeså kan ingen tiltræde regeringens førelse som rigsforstander, forinden han har aflagt en sådan forsikring.

De to arkiver, vore forfatningslove nævner, under den lovgivende magt 1855 og 1863 rigsrådets, 1866 og 1915 rigsdagens samt 1953 folketingets arkiv, og under den udøvende magt 1863 og 1866 geheimearkivet og siden da rigsarkivet, kan trods grundlovenes sammenstilling ikke sammenlignes. Rigsarkivet er jo en central administrations- og forskningsinstitution, de lovgivende forsamlings arkiv har derimod altid været forbundet med deres bureau og bibliotek. Af hensyn til den efterfølgende omtale af arkivsagernes registrering og inddelingsmåde vil det være nødvendigt først at omtale de politiske forsamlings arkivadministration.

Administration.

Det blev til stor gavn for vore politiske forsamlinger, at en så fremragende administrativ begavelse som J. F. Schouw fik til opgave at grundlægge og organisere de indre former for deres virke. Botanikprofessoren, der blev præsident for de første kongerigske provindsialstænderforsamlinger, såvel i Roskilde som i Viborg, og som senere skulle lede den grundlovgivende rigsforamlings arbejde, var også juridisk uddannet, havde været ansat i kancelliet og var Videnskabernes Selskabs arkivar. I samarbejde med den kongelige kommissarius, generalprokurør A. S. Ørsted, ordnede præsidenten begge

stænderforsamlingers praktiske forhold². 1840 indgav forsamlingerne andragender, og fik dem senere bevilget, om oprettelse af biblioteker og arkiver³. Det fremgår af forhandlingerne, at præsidenten selv har forestået den første arkivordning, indtil hver forsamling kunne oprette en særlig komité for stændertidende, biblioteket og arkivet. I perioderne mellem sessionerne blev tilsynet med biblioteker og arkiver betroet adjunkterne Jens Agerup i Roskilde og C. F. A. Bahnson i Viborg.

Da stænderne i Roskilde og Viborg i foråret 1848 vedtog deres egen de facto opløsning, besluttede de at ville overgive biblioteker og arkiver til den kommende rigsforsamling i København⁴. Allerede den 28. oktober besluttede forsamlingen at lade præsident Schouw sammen med to bogkommitterede ordne det nye bibliotek⁵. Siden da har rigsdagens bogsamling været undergivet en særlig bestyrelse med to tilsynsførende, én valgt af landstinget og én valgt af folketinget⁶. Fra 1953 vælger folketinget to af sine medlemmer til at føre tilsyn med biblioteket⁷. Men medens stænderforsamlingernes bogkomiteer også førte tilsyn med arkiverne, har bibliotekets tilsynsførende siden 1848 intet haft med arkivet at gøre, heller ikke efter 1930, da de to institutioner fik fælles personale og lokaler. Blandt de tilsynsførende skal derfor her blot nævnes Frederik Barfod, fuldmægtig i indenrigsministeriets arkivkontor for kongerigets ministerier, og Joh. Grundtvig, ligeledes fuldmægtig i, senere leder af kongerigets arkiv.

Sammen med præsidenten organiserede rigsforsamlingens bureauchef, A. L. C. de Coninck, det nye arkiv. Da grundloven var gennemført og rigsdagen havde fået ordnet sine lokaler og administration, aflagde tingenes formænd i oktober 1850 beretninger herom. Folketingets formand, C. G. Andræ, udtalte bl. a.: »Af indre Arrangements skal jeg omtale Archivets Ordning. Til Rigsdagens Archiv er successivt oversendt Archiverne ved de forhenværende Provinsialstænder, saavel for Østifterne, som for Nørrejylland, hvortil senere er føjet den grundlovgivende Rigsdags og den første ordinaire Rigsdags Archiver«⁸.

Rigsdagens bureau, der også blev administrationskontor for rigsrådet indtil 1866, forvaltede derefter forsamlingernes arkivalier, for så vidt de ikke berode hos de to formænd og deres landstings- og folketingssekretærer⁹. De Coninck efterfulgtes 1855 af fhv. folketingsmand A. C. Gleerup, og han afløstes som bureauchef 1865 af D. Dessau, skaberen af rigsdagens stenografkorps. Arkivsamlingen øgedes ikke blot med rigsdags- og rigsrådsforvaltningens sager, men også med de forskellige udvalgs protokoller og bilag. Som i vore dage modtog også datidens udvalg vedrørende de forskellige lovforslag m.v. ønskede besvarelser og redegørelser fra ministrene og henvendelser udefra. Men det er dog, bortset fra selve udvalgsprotokollerne og modtagne andragender og adresser, relativt lidt udvalgsmateriale, der er bevaret fra rigsdagens første halve hundredår. Dels var det skik, at meget udvalgsmateriale, også af det, der ikke blev trykt i betænkningerne, blev tilbagesendt

ministerierne efter benyttelsen, dels kunne først skrivemaskinen give mulighed for så mange kopier af en skrivelse, at der blev chance for, at ikke en stor del af materialet forsvandt ind blandt udvalgsmedlemmernes egne papirer. Ved undersøgelse af lovgivningsspørgsmål fra ældre tid yder rigsdagens gamle udvalgsaktstykker derfor ikke altid hjælp. Lovforarbejderne må ofte søges i centraladministrationens fonds i rigsarkivet. Det bemærkes, at alt arkivmateriale synes reddet ved Christiansborgs brand i 1884, hvorimod biblioteket led tab.

Rigsdagens bureau arkiverede udvalgsprotokollerne og det øvrige materiale i pakker, samling for samling. Efterhånden blev dette system upraktisk, når man skulle efterse ældre sager. Venstrepolitikerens Fredrik Bajer, der senere fik Nobels fredspris, tog initiativet til en afgørende ændring af arkivaliernes opbevaringsmåde¹⁰. Som mangeårig tilsynsførende med rigsdagens bogsamling havde han i biblioteket arbejdet med sine historiske undersøgelser og havde fået adgang til bureauets arkivalier. Gennem sine rejser i egenskab af fredsforkæmper og Dansk Interparlamentarisk Gruppens stifter og førstekraft havde han lært andre europæiske parlamentsbiblioteker og -arkiver at kende, og navnlig havde ordningen i den tyske rigsdag interesseret ham. Der var arkivalierne ordnet ikke efter sessioner, men systematisk efter saglige grupper, således at man altid kunne følge de enkelte lovgivningsspørgsmål gennem årene. I 1895 foreslog Fredrik Bajer formændene, at rigsdagens arkivpakker opløstes og materialet fordeltes efter sager, at der indrettedes en emnedelt samling udsnit af rigsdagstidende med tillæg, samt at disse arbejder overlodes til en særlig arkivar. Formændene fulgte forslagene delvist, idet de 1896 sendte Bajer og bureauchef F. E. Kretz, 1893–1921, på en orienteringsrejse til Berlin og derefter i 1898 pålagde bureauet at omordne arkivet som foreslået samt at udarbejde udsnitssagerne. Arbejdet gik straks i gang, men det blev dog nødvendigt i overvejende omfang at indskrænke sig til arkivsagerne fra og med samlingen 1884/85, eftersom oplaget af tidender fra rigsdagens første 35 år var brændt ved slottets ødelæggelse og udklipsbindene måtte indrettes derefter. Ordningen af tidendeudsnittene og den parallelle inddeling af udvalgpapirerne i saglige rækker blev foretaget af assistenterne i bureauet, senere professor Knud Berlin og den senere bureauchef A. Lauesgaard. Allerede i 1898 kunne der til orientering for brugerne af udsnitssagerne trykkes en kort registratur. Ved arkivaliernes inddeling havde man bl. a. støttet sig til rigsdagstidendes hovedregister og tidendes årlige skematiske oversigt¹¹. I de følgende år fortsattes arbejdet med fordelingen af såvel de trykte som de arkivalske sager på lovgivningsemner, senere med de kommende folketingssekretærer T. B. Kofod og Jens Møller som registratorer.

Bajers forslag om en særlig arkivarstilling, som han vist nok kunne have tænkt sig selv at skulle beklæde, blev altså ikke fulgt. Men i 1911 blev der oprettet en særlig afdeling under bureauet, et arkiv for udenlandsk lovgiv-

ning¹². Behovet for et sådant dokumentations- og oplysningskontor var opstået ved danske politikeres deltagelse i det interparlamentariske arbejde, og forbilledet var det franske deputeretkammers Service des Parlements étrangers. Opgaven var til brug for arbejdet bl. a. i rigsdagsudvalgene at fremskaffe fremmed lovgivning gennem direkte kontakter og at udsende danske tekster med resumeer på fransk til andre parlamenter. Den nye informationscentral var således kun et uegentligt arkiv, nærmest et bibliotek. Til arkivar udnævntes titulær professor Pierre Oesterby, der var født i Paris, havde været lærer i fransk, bl. a. ved hærens officersskole, og sekretær for forskellige internationale sammenslutninger og kongresser. Udvekslingsarkivet var knapt kommet i gang, da den første verdenskrig standsede dets arbejde. Efter krigen blev arkivets udenlandske oplysningsvirksomhed ikke genoptaget, og forskellige mellemfolkelige institutioner har kunnet yde danske parlamentarikere den nødvendige dokumentation, således Det Internationale Arbejdsbureau med sine Legislative Series og Den Interparlamentariske Unions generalsekretærassocation med sin Constitutional and Parliamentary Information.

Da krigen altså umuligtgjorde realiseringen af arkivets påtænkte formål, overlod man det i stedet rigsdagens egentlige arkivararbejde. Men samtidigt har bureauet, under cheferne C. M. Friederichsen 1921–32, A. Lauesgaard 1932–40 og Eigil Olsen siden 1940, fortsat forvaltningen af det egentlige administrationsarkiv, idet kontorcheferne, nu Erik Jacobsen, har haft den daglige ledelse. Hos folketingets husinspektør findes inventarfortegnelser m.v. Indtil tokammerssystemets afskaffelse var bureauet centralt sekretariat for udvalgene, men fra 1953 har folketingssekretariatet under Johs. Thorborg overtaget denne udvidede opgave og ordner de nedsatte udvalgs protokoller og aktstykker inden den normalt årlige aflevering til arkivet.

Det særlige arkiv var oprindeligt normeret med tre tjenestemænd, arkivaren, en registrator og en bogbinder. 1927 ophævedes registratorstillingen, der havde været besat med fru K. M. Jarner, f. Goos, og ved professor Oesterbys død i 1930 lagdes arkivet med bogbinderen sammen med biblioteket uden yderligere forøgelse af dettes personale¹³. Rigsdagsbibliotekar siden 1912, og fra 1930 altså også -arkivar, var Victor Elberling. Han fulgtes 1950 af Magnus Sørensen, der 1930–50 virkede som arkivsagsregistrator ved siden af biblioteksarbejdet, og som siden 1953 er folketingsbibliotekar og -arkivar. 1950–64 var Jørgen Tvevad som biblioteksfuldmægtig og arkivar registrator af arkivsagerne.

Folketingets arkiv og bibliotek er nu normeret med 3 medarbejdere ud over lederen, nemlig 2 bibliotekarer i 19.–24. lønningsklasse/overenskomst og 1 assistent/overassistent i 9.–15. inkl. Desuden virker 1 bogbinder og, lejlighedsvis i de senere år, 1 erhvervshemmet kontorist. Budtjeneste udføres ved folketingets betjentstue. Da arkiv og bibliotek indgår i folketingets almindelige regnskab, kan der ikke opstilles et særligt for arkivets virksomhed. Ligeledes er det heller ikke muligt at opgøre arbejdskraftforbruget ved arkivforvalt-

ningen, idet folketingsbibliotekaren og -arkivaren leder begge institutioner, en del af bibliotekarernes og overassistentens tjenestetid optages af arkivopgaver og en del af bogbinderens af biblioteksarbejde. Ekspeditionen af arkivsager foregår til bibliotekets læsesal, og magasinrummene er blevet fælles for bogsamling og arkiv.

Ældre afdeling.

Som nævnt redegjorde rigsdagens formænd i oktober 1850 for den etablerede ordning af den lovgivende forsamlings forhold. I landstinget udtalte formanden, P. D. Bruun, bl. a.: »Det næste Punkt er Archivet. I denne Henseende maa jeg bemærke, at Archivet er blevet ordnet saaledes, at man har dannet 5 Afdelinger, idet nemlig de 2 Provindsialstænder-Archiver udgjøre een Afdeling, den grundlovgivende Forsamlings Archiv den anden Afdeling, hvert af Thingenes Archiver een Afdeling, og den fælles Rigsdags Archiv den 5te Afdeling«¹⁴. De kongerigske stænderforsamlings arkiver er nu i rigsarkivet¹⁵, hvor også vigtige aktstykker til folkestyrets fødsel¹⁶ og dets første tid¹⁷ må søges. De i Danmark bevarede arkivalier vedrørende hertugdømmernes stænderforsamlinger, hvorfra medlemmer samledes med rigsdagsmænd til rigsrådets møder på Amalienborg 1854–55 og på Christiansborg 1856–63, må ligeledes søges i rigsarkivet¹⁸.

Over den grundlovgivende rigsforsamlings papirer, der opbevares i kasser i et særligt skab i folketingets arkiv, er der oprettet en kortfattet registratur. Da både de stenografiske referater og grundlovskommitteens forhandlinger foreligger trykt¹⁹, må valgbrevene regnes blandt de arkivalier fra 1848–49, der er mest værdifulde, og som ved lejlighed burde publiceres²⁰. I forbindelse med valgbrevene findes mandatnedlæggelserne, herunder skrivelsen fra væveren i Mern. Dette aktstykke var blandt andre udstillet i rigsarkivet og i Århus ved hundredårsfesten for grundloven, og udstillingernes kataloger er en slags vejledende arkivregistratur til vor politiske historie²¹.

Da rigsforsamlingen jo endnu ikke var valgt og derfor ikke som rigsdagen senere kunne varetage sine egne sager også mellem sessionerne, måtte centraladministrationen i eftersommeren 1848 forberede de praktiske arrangementer. I fortsættelse af Danske kancellis 2. departements stænder-journal oprettede justitsministeriets 2. departement en journal²², hvis sager giver et oplysende supplement til rigsforsamlingens egne arkivalier. Lagt hertil finder man bl. a.: Generalprocureuren om indretningen af forretnings- og expeditionsbureauet ved den forestående rigsforsamling, Begjæring om meddelelse af approbation på en med bogtrykker Bianco Luno oprettet contract, Brødrene Berling om at blive overdraget trykningen af rigsdagstidende, Sagen om rigsforsamlingens åbning²³, Sagen om gudstjenesten for rigsforsamlingens åbning, Redacteur M. Goldschmidt om at erholde lettet adgang til rigsforsamlingen. Ved indenrigsministeriets oprettelse fra 1.1.1849 overtog det fol-

kerepræsentationens sager, med bibeholdelse af rigsdags-journalen. Det bemærkes, at medens valgloven og dens administration er forblevet under indenrigsministeriet, bortset fra 1866–68, da folkevalgene var henlagt under konseilspræsidiets, blev de få almindelige sager vedrørende den lovgivende forsamling, heriblandt kongevalgene til landstinget, fra 1866 overtaget af konseilspræsidiets²⁴, nu statsministeriet.

I rigsdagens ældre arkivalier findes endnu en særafdeling, rigsrådets. Den fælles lovgivende forsamling for kongeriget, hertugdømmet Slesvig og de to delstater inden for det tyske forbund, hertugdømmerne Holsten og Lauenborg, sorterede 1854–55 under finansministeren, 1855–58 under ministeriet for monarkiets fælles indre anliggender, 1858–65 under finansministeriet og 1865–66 under konseilspræsidiets²⁵. De i folketigets arkiv bevarede papirer er ordnet i kasser, i nummerorden efter rigsrådets journal. Hertil føjer sig bl. a. rigsrådets forhandlingsprotokoller, på dansk og tysk. De stenografiske forhandlingsreferater med bilag er for årene 1856–66 trykt i rigsrådstidende med tillæg, 1864–66 delt i folketing og landsting. Derimod er for årene 1854–55 kun trykt rigsrådsmødernes vedtagelser²⁶. Forhandlingsprotokollerne for disse år, som indeholder vigtigt forfatnings- og forvaltningshistorisk stof, burde udgives.

Som foran nævnt blev i 1898 arkivpakkerne for hver rigsdagssamling fra og med 1884/85 opløst og deres lovgivningspapirer fordelt efter det nye arkivsystem. Der er dog nogle undtagelser herfra, idet en del ældre arkivalier senere er blevet føjet til de nyere emneordnede sager, medens enkelte sager frem til og med 1888/89 endnu ligger i samlingslæggene. De ældste udvalgs-papirer og andragender samt bureausagerne frem til og med 1928/29 er ikke centralt registreret, kun indført i tingenes udvalgsjournaler og i administrationsprotokollerne, men vil altid let kunne efterses, idet de, anbragt i skabe med hver samling på sin hylde, er ordnet efter de trykte årlige oversigter over rigsdagens forhandlinger. Hertil slutter sig en meget omfangsrig samling adresser, f. eks. vedrørende støtte til Slesvig 1851–52, fæstegodsets overgang til selveje 1852–53, arrestationer af arbejderførere 1872–73, toldloven 1873–74 og borgerrepræsentantvalgene 1880–81.

Ting og møder.

De to tings selvstændighed og daglige uafhængighed af hinanden er vanskeligt at forstå for nulevende, der vel erindrer politiske modsætninger mellem forskellige flertal i folketing og landsting, men samtidigt de fælles gruppe-møder af landstingsmænd og folketingsmedlemmer. Det må imidlertid huskes, at den lovgivende magt siden 1849 var en samklang af de to kamre og den kongelige regering, som indtil 1901 efter behov kunne, og faktisk gjorde det, hente afgørende støtte fra skiftende sider i rigsdagen. Fra 1894 udformedes vort nuværende politiske magtsystem, først gennem finansudvalgets afgørende

indflydelse, derefter gennem den opståede regeringsdannelse- eller rettere styrtelses-praksis og senest gennem folketingets bestemmelsesret og vælgernes forkastelsesret²⁷. Et kuriøst eksempel på tingenes selvstændighed i rigsdagens førte halve hundredår var spørgsmålet om indlægning af belyningsgas på Christiansborg. Bureauchefen foreslog i samlingen 1859/60 gas indlagt, og projektet blev behandlet som en fællessag mellem begge formænd. Folketingets formand gik ind for sagen, og installationen blev 1860 foretaget i de fleste af rigsdagens lokaler, medens den for landstingssalens og tilstødende værelser vedkommende først kunne iværksættes 1870 efter et formandsskifte i førstekammeret²⁸. I de følgende år forværredes som bekendt tingenes politiske samarbejds muligheder, men mellem formændene udbyggedes dog et praktisk samvirke om rigsdagens administrative forhold. I bureauet førtes fra 1872 en resolutionsprotokol, hvori bureauchefen har gjort sine indstillinger og formændene truffet deres afgørelser.

1918, ved tilbageflytningen til Christiansborg fra operahus- og landkadet-akademibygningen i Fredericiagade og den nye grundlovs ikrafttræden, indførtes præsidiestystemet, den kollektive forvaltning af de to tings formænd og næstformænd. Kompetencefordelingen mellem formændene indbyrdes og de to tings præsidier blev vel aldrig formelt fastlagt, og praksis kunne skifte gennem årene, men man opnåede dog en forvaltningsform, som bureauets præsidiereprotokol med bilag refererer.

I 1953 bestemtes, at formanden for den nye étkammerforsamling efter forhandling med næstformændene leder ordningen af folketingets indre forhold samt drifts- og regnskabsvæsen. Bureauchefen er sekretær for præsidiet, og bureauet er sekretariat for formanden. Ved siden af præsidiet varetager udvalget for forretningsordenen, hvori præsidiet indgår, og for hvilket folketingssekretæren er sekretær, visse administrative opgaver. Møder af de politiske gruppers formænd, der til tider finder sted med henblik på den praktiske tilrettelæggelse af tingets arbejde, er ikke formelt fastsatte, har ikke administrative opgaver, og der føres ikke protokol.

Som nævnt var bureauet indtil 1953 fællessekretariat for lovgivningsudvalgene. Efter etableringen af det udvidede folketingssekretariat er journal- og kopibogsarbejdet for udvalgene overgået dertil. Journal og kopibog for fællessager, der førtes af bureauet, er ligesom det vigtige fællesudvalg til valg af medlemmer til kommissioner og hvert m. v. bortfaldet med landstingets afskaffelse.

Folketing og landsting har ved deres særlige sekretariatstjenestemænd ført egne protokollrækker med tilhørende bilag, journal, kopibog, trykkeriprotokol o. s. v. Formelt vigtigst var tingenes forhandlingsprotokoller, i folketinget fra 1920/21 kaldet tingbogen. Disse protokoller er dog uden historisk interesse, da de kun indeholder kortfattede anførsler om forhandlingernes genstand.

I et par perioder, omkring og efter de slesvigske krige samt under og efter den første verdenskrig, har rigsdagen holdt fortrolige møder, lukkede fælles-

møder af begge ting. I arkivet opbevares referater af hemmelige møder angående Slesvig 1850–51 og 1864. Men desværre synes der ikke at foreligge nogen fortegnelse over antallet af og datoen for sådanne møder. Om det vigtige møde den 28.–29. marts 1879, hvor regeringen gav rigsdagen meddelelse om udviklingen i det slesvigske spørgsmål siden 1864²⁹, findes der således hverken notater eller referater. Af rigsdagens fortrolige møder i perioden 1914–33, vistnok ialt 36, opbevares der referater i bureauet. De stenografiske referater af møderne fra oktober 1918 til maj 1919, om genforeningen og om Folkenes Forbund, er trykt.

Af en helt anden karakter var rigsdagens sidste fællesmøde af de to ting, Grundlovsjubilæet den 5. juni 1949. Med deltagere fra nær og fjern, gudstjeneste, kongeligt festmøde, receptioner, teaterforestilling, soiré, udflugter o. s. v. blev jubilæet rigsdagens hidtil største arrangement. Over festlighederne, deres forberedelse og forløb blev der i bureauet oprettet en særlig, registreret aktstykkesamling, ca. 1 m indbundet i foliobind.

Finansudvalg m. v.

Skønt formelt kun et udvalg blandt andre kunne folketingets finansudvalg allerede i rigsdagens 1. session grundlægge sin senere position. Den bevarede udvalgs-korrespondance er vel delvis sekundær i forhold til finansarkivalierne i rigsarkivet, og forhandlingsprotokollerne er oftest kortfattede³⁰, men de næsten komplet bevarede rækker journaler, forhandlingsprotokoller og kopi-bøger, der, bortset fra de senere årgange i finansudvalgets sekretariat, er opstillet i folketingets arkiv, kan dog blive af uvurderlig betydning ved studier over dansk forvaltningshistorie og den politiske stillingtagen til administrationens forslag. Til protokollerne er der udarbejdet registre.

Bilagene til folketingets finansudvalgs protokoller, de såkaldte aktstykker, forelå oprindeligt kun i skreven form, men trykkes siden 1893/94 til brug for udvalgets, og nu også folketingets presseløges medlemmer. Finansudvalgs-aktstykkerne er fortrolige ligesom udvalgets forhandlinger³¹, men der henvises til og citeres fra en del af dem i forslagene til finanslov og til tillægsbevillingslov. Ligeledes har de mange ændringsforslag til budgetterne, der offentliggøres i betænkningerne m. v., været behandlet i udvalget sammen med statslånsforslag og de forvaltningsspørgsmål, i hvilke udvalget ifølge særlige lovbestemmelser eller praksis skal høres.

I forlængelse af folketingets finansudvalgs budgetkontrol virker statsrevisorerne kritiske kontrol af statsregnskaberne. Med enkelte lakuner er statsrevisorerne arkivalier, herunder deres forhandlingsprotokoller, bevaret tilbage fra 1851. Finansudvalgets og statsrevisoratets sekretariatsforretninger har som regel været varetaget af tjenestemænd fra bureauet, hvis chef for tiden er sekretær for statsrevisorerne, medens finansudvalget nu har sin egen protokolsekretær.*

Folketingets budget udarbejdes af bureauet, godkendes af formanden og derefter af udvalget for forretningsordenen samt optages på finansloven. Regnskabet revideres af to særlige revisorer og decideres af formanden. Tingets egen økonomi passerer således hverken finansudvalg eller statsrevisorer. Bilagene til rigsrådets, rigsdagens og folketingets regnskaber opbevares i arkivet.

Til undersøgelse af almen vigtige sager kan der nedsættes parlamentariske kommissioner. I arkivet er indgået arkivalierne fra folketingets kommission af 1871 angående Vallø og Vemmetofte, af 1885 angående det kirkelige råd m. v. og af 1900 angående beskatningsforholdene samt fra landstingets kommission af 1918 til undersøgelse af forskellige færøske forhold. Samtlige kommissionsberetninger er trykt og offentliggjort. Massen af bilag til folketingets kommissioner af juni og december 1945 samt 1948 til undersøgelse af forholdene i forbindelse med det tyske angreb 1940 og Danmarks besættelse 1940–45 var enorm. De indkomne redegørelser og aktstykker er imidlertid tilbageleveret de pågældende ministerier, og kommissionernes arkiv, der endnu beror i bureauet, som varetog sekretariatsforretningerne, består bortset fra forhandlingsprotokollerne blot af den formelle korrespondance.

På linie med folketingets kontrol med forvaltningen gennem finansudvalg, statsrevisorat og parlamentariske kommissioner ligger folketingets ombudsmand. Det stående ombudsmandsudvalgs protokoller indgår i folketingets arkiv. Derimod er der endnu ikke foretaget eller taget stilling til afleveringer fra selve ombudsmandsinstitutionen.

Folketingets udenrigspolitiske kontrol udøves gennem det udenrigspolitiske nævn. Sekretariatet ligger i udenrigsministeriet. Ligeså sorterer folketingsdelegationernes arbejde i de Forenede Nationer og i Europarådet under udenrigsministeriet. Den Interparlamentariske Unions danske gruppe har sit eget sekretariat uden for folketinget. Derimod sorterer Nordisk Råds danske generalsekretariat direkte under folketinget og har til opbevaring i arkivet foreløbigt afleveret flere af rådets udvalgsprotokoller. Således som det nu grundlovsfæstede udenrigspolitiske nævn har udviklet sig af et rigsdagsudvalg, har også flere administrative kollegier deres oprindelse i folketingsudvalg. De store jordlovs- og tjenestemandsløvskomplekser af 1919 resulterede bl. a. i statens jordlovsudvalg og lønningsrådet, af hvis medlemmer i den første periode 6 af 11 og 9 af 14 var rigsdagsmænd, og som indtil videre fik husly i rigsdagens lokaler. Arkivundersøgelser af mange administrerende og rådgivende organer bør ikke blot foretages i rigsarkivet, men må nødvendigvis også i folketingets arkiv omfatte akterne til de pågældende nævns og råds forhistorie.

Nyere afdeling.

Som foran omtalt oprettedes den nye emnedelte afdeling af rigsdagens arkiv i slutningen af forrige århundrede. Den rækker bagud til 1884/85, i mange til-

fælde længere. For hvert lovgivningsområde er oprettet en såkaldt arkivsag, udsnit af tidende med tillæg og indeholdende alt det trykte og offentliggjorte materiale, samlet folketingsår efter folketingsår, og i den kronologisk orden: forslaget med motiver, ministerens eller den private forslagsstillers fremsættelsestale, første behandling, udvalgsbetænkning, anden behandling, eventuel til lægsbetænkning, tredje behandling, forslaget som vedtaget. Indtil 1953 fulgte så yderligere den tilsvarende procedure i det andet høje ting. Disse udsnitsarkivsager er kun efter navnet arkivalier, faktisk et biblioteksarbejde. Indtil 1953 indeholdt de dog et arkivalsk indslag, idet de af det først behandlende ting, til tider folketing til andre landsting, vedtagne lovforslag, med forman dens og en valgt sekretærs underskrifter, blev indbundet sammen med udklippene af tidende.

Nu som i tokammerets dage sender bureauet den endelige folketingsbeslutning, tidligere rigsdagsbeslutning, til statsrådsekspedition med den kongelige stadfæstelse eller ratifikation for øje³². Folketinget beholder således ikke de fleste af sine egne vedtagelser, men lader dem gå videre til den udøvende magt. Ligeså får folketinget blot gennem kundgørelsen i lovtidende kendskab til de endelige love. Kun de to grundlove af 1915 og af 1953 er udfærdiget i to eksemplarer, hvoraf det ene er afgivet til den lovgivende forsamling. I Vandrehallen er forfatningerne udstillet i sølvskrin. Grundloven af 1953 giver eksempel på den omhu, hvormed arkiverne af hensyn til eftertiden må følge nye papir- og blækkvaliteter. I 1953 var kuglepennen ny, og det viste sig efter nogle års forløb, at statsrådets underskrifter på grundloven blegedes. Heldigvis levede alle ministeriet Eriksen-Krafts medlemmer endnu, da en genopfriskning af signaturene blev nødvendig. De indledningsvis omtalte kongelige forsikringsakter opbevares ligeledes særskilt, i et gammelt stålskrin i folketingsarkivarens kontor.

Som bilag til tidende-udsnittene, efter størrelsen kaldet kvart-arkivsagerne, knytter sig de egentlige arkivalier, folio-arkivsagerne. Bilag I indeholder originale skrivelser, andragender, kommissionsbetænkninger m. m., medens bilag II omfatter udvalgenes foreløbige arbejder og forhandlingsprotokoller. I fortsættelse af arkivets gamle samling findes en række pakker med modtagne adresser, f. eks. om kvinders kommunale valgret 1887–88, margarine 1887–88, sygekasser 1900–01, afholdssagen 1908–09, forsvarssagen 1908–09, straffeloven 1910–11, Dannevirkelinien 1919–20, kvinders adgang til præsteembeder 1924–25. Siden 1930'erne er der ikke indkommet andragender og adresser i samme omfang som tidligere, og det, der er modtaget, har kunnet indføres i de normale folio-arkivsager om de pågældende emner. I stedet for ved adresser med tusinder af underskrifter søger man nu at påvirke lovgivningsmagten ved grundigt motiverede og argumenterende skrivelser fra interesseorganisationerne.

Arkivet besørger selv tilrettelæggningen af udsnitsarkivsagerne, holder dem løbende à jour og lader dem indbinde efter behov til opstilling som bøger på

reoler i biblioteket. Folketingssekretariatet holder i folketingsårets løb i forbindelse med sine bistandsydelse til udvalgene orden på protokollerne, journaliserer og opbevarer bilagene dertil og overleverer efter årets og dermed udvalgsarbejdets slutning materialet til arkivets videre foranstaltning. Alle protokoller med aktstykkerne indbindes, først i løse mapper, ved tilstrækkelig tykkelse i stive bind, og opbevares i skabe.

Systemet for arkivsagernes emneinddeling blev fastlagt i sin tid ved den nye arkivrækkes oprettelse og er siden i det væsentlige uændret. Af de oprindelige 61 hovedgrupper er kun 16 mindre blevet indordnet under mere vigtige, og 8 nye er tilkommet, f. eks. Dyrtidsforanstaltninger, Fredning, Monopoler og Sønderjylland. Naturligvis tilføjes stadig nye lovgivningsområder, f. eks. atomenergikommissionen (Elektriske anlæg nr. 5) eller ungdommens uddannelsesfond (Undervisningsvæsen nr. 48). Men ud fra erkendelsen af, at hvor systematisk rigtig en ny opdeling end ville være i dag, vil den dog være håbløst forældet om 50 år, har man valgt at bygge videre på og udvikle den én gang fastsatte emneopdeling og dertil hjælpe sig med et meget dybtgående opslagskartotek over lovtitler og andre stikord. At Kontrolloven henviser til lov af 1946 om selvangivelsen af indkomst og formue, om foranstaltninger til kontrol med selvangivelsen og om straffen for skattesvig m. v., er ret klart. Derimod kræver det indsigt i sagføreres terminologi at forstå, at Tilgiftsloven betyder lov om bestemmelser mod uretmæssig konkurrence og varebetegnelse.

Arkivsagerne er inddelt i følgende hovedgrupper: Andragender, Arbejderforhold, Bank- og andre pengeinstitutter, Biblioteker og museer, Bygningsvæsen, Domæner, Dyrtidsforanstaltninger, Elektriske anlæg, Embedsforhold, Eneret m. v., Finansvæsen, Fiskeri, Folkeretlige forhold, Forfatningsforhold, Forsikringsvæsen, Forsvarsvæsen, Fredning, Færøerne, Grønland, Gældsforhold, Havnevæsen, Indfødsret, Island, Jagt, Jernbaner, Kirkelige forhold, Kolonierne, Kommunalvæsen, Kongehuset, Konsulatsvæsen, Landbrugsforhold, Lodsvæsen, Mål, vægt og møntvæsen, Maskiner, Ministerierne, Monopoler, Næringsvæsen, Pensioner og understøttelser, Personlige forhold, Postvæsen, Presseforhold, Retspleje, Rigsdagen, Skatter og afgifter, Sundhedsvæsen, Søfart, Sønderjylland, Telegrafer og telefoner, Undervisningsvæsen, Vandvæsen, Vejvæsen, Vrag- og strandingsvæsen, Ægteskab. Inden for hovedafdelingerne er arkivsagerne fordelt på undergrupper, ialt ca. 1700. Som eksempler på emnedelinger inden for grupperne kan nævnes to hovedafdelinger med anførelse af undergruppernes numre og begyndelsestidspunkter.

Biblioteker og museer m. v.: 1. Statens biblioteker, fra 1891/92, 2. Rigsarkivet, fra 1849/50, 3. Nationalmuseet, fra 1891/92, 4. Kunstsamlinger, fra 1884/85, 5. Ny Carlsberg Glyptoteket, fra 1887/88, 6. Lønninger ved arkiver m. v., fra 1858/59, 7. Offentlige bibliotekers ret til frieksemplarer, fra 1901/02, 8. Den Hirschsprungske Kunstsamling, fra 1906/07, 9. Bestyrelsen af Thorvaldsens Museum i København, fra 1913/14, 10. Statsunder-

støttede biblioteker, folkebiblioteker, fra 1919/20, 11. J. F. Willumsen-Museum, fra 1948/49, 12. Erhvervsarkivet, fra 1961/62.

Fiskeri: 1. I almindelighed, 1867–, 2. Vodfiskeri, 1871–, 3. Svenske farvande, 1894–, 4. Ringkøbing fjord, 1860–, 5. Limfjorden, 1856–, 6. Saltvandsfiskeri, 1896–, 7. Ferskvandsfiskeri, 1896–, 8. Mindstemål, 1882–, 9. Trawl-fiskeri, 1880–, 10. Fiskeribekendtgørelsen, 1888–, 11. Østers, 1875–, 12. Gudenå, 1884–, 13. Maskevidde, 1884–, 14. Præstø fjord 1890–, 15. Havundersøgelser, 1900–, 16. Færøerne og Island, 1901–, 17. Fiskeribanken, 1903–, 18. Fiskeyngel, 1905–, 19. Fiskeres understøttelsesforeninger, 1905–, 20. Forsendelse af havfisk, 1905–, 21. Øresund, 1912–, 22. Ålegårdsretten, 1915–, 23. Allinge-Sandvig, 1917–, 24. Produktionsmidler, 1917–, 25. Arbejdsløse fiskere, 1917–, 26. Flensborg fjord, 1921–, 27. Stormskader, 1925–, 28. Fiskerirådet, 1929–, 29. Fiskerifartøjer, 1929–, 30. Kreditinstitut, 1930–, 31. Akkord for fiskere, 1931–, 32. Udførsel af fisk, 1932–, 33. Fisk til trængende, 1938–, 34. Kvalitetskontrol, 1949–. Det må erindres, at sager om de nævnte eller andre emner også vil kunne findes i arkivets ældre afdeling.

Såvel kvart-samlingen, udsnittene, som folio-samlingen, arkivalierne, omfatter hver ca. 3.000 bind og fylder hver ca. 70 løbende hylde-meter. De enkelte sagers tykkelse er uhyre forskellig, én sag kan være på ganske få blade inden for omslaget, andre på mange bind, retsplejeloven f. eks. på 19 hidtil. Ligeså kan der være stor forskel på omfangene af kvart-sagen og den tilsvarende folio-sag. En politisk sprængstoffyldt sag kan optage mange hundrede spalter i folketingstidende, men kun afføde en ganske tynd udvalgsprotokol eller slet ingen. Som de fleste andre arkiver må også folketingets kæmpe med det stadigt voksende pladsproblem. Til eksempel på tilvæksten tjener toldlovsforslaget, der blev behandlet i folketingsåret 1959/60. I tiden med tillæg fylder disse forhandlinger med betænkninger o. s. v. ialt 1158 spalter, altså næsten 1 bind. Udvalget afholdt 47 møder, modtog 64 deputationer og ialt 823 skriftlige henvendelser, der i indbundet stand fylder 5 bind, ca. ½ m hyldeplads. Den årlige tilvækst af arkivsager, trykte og utrykte, kan skønmæssigt ansættes til 2 m, hvortil kommer forskellige bilagspakker.

Et vigtigt supplement til arkivsagsrækkerne er bibliotekets samling af kommissionsbetænkninger. Allerede det selvstændige arkiv var opmærksomt på, at motiverne til de fremsatte lovforslag ofte er kortfattede, idet ministeren nøjes med henvisninger til betænkninger fra lovforberedende kommissioner og udvalg. Derfor lod man forskellige betænkninger og beretninger indgå i arkivets systematik under de forskellige emner. Ved sammenflytningen i 1930 af arkiv og bibliotek kunne man organisere den nuværende kombinerede brugsordning. Bibliotekets samling af betænkninger, der fra gammel tid har været kronologisk opstillet, er vel næppe mere fuldstændig end det kgl. biblioteks – dog er der i de senere år tilkommet en mængde stencilerede betænkninger fra ministerielle udvalg –, men folketingets samling har den meget store praktiske fordel, at den er ordnet under ét og med dybtgående syste-

matiske og kronologiske kartoteker som indgang. Ved næsten enhver arkiv-sagsekspedition foretages derfor også en undersøgelse af, om der til den pågældende sag måtte findes en beretning om lovforslagets forberedelse.

Medlemmerne.

Partierne er reelt det vigtigste led i folketingets arbejdsmetode. Men formelt er partiernes eksistens ret ny. Fordelingen af udvalgspladser virkede fremmede på partisystemet. 1890, da partisystemet i det store og hele var fæstnet, vedtog tinget endeligt forholdstalsvalgmåden ved udvalgsnedsættelser. Af de nuværende parlamentariske partier er Venstre det ældste. Det tog imidlertid lang tid og kostede mange fraktionsstridigheder, før det nuværende liberale parti kunne organiseres³³, og venstregruppernes partiprotokoller vidner herom. Til rigsarkivet er afleveret forhandlingsprotokoller for rigsdagens venstre 1870–94³⁴, og i folketingets arkiv har Venstres bestyrelse deponeret gruppeprotokollerne fra 1893. Fra Det radikale Venstre er der afleveret protokoller til rigsarkivet, men partiet har et stort arkiv på sit kontor i folketinget³⁵. Også Det konservative Folkeparti har deponeret forhandlingsprotokoller i rigsarkivet, medens Socialdemokratiet har deponeret sin rigsdagsgruppes protokoller fra 1895 i folketingets arkiv.

Fra udentings politiske organer beror kun forhandlingsprotokollen for Vælgerforeningen for Sorø Amts 3die Valgdistrikt, Fuglebjergkredsen, 1849–1915, i folketingets arkiv. Ejheller er der endnu afleveret større politiske privatarkiver til folketinget, så herfra vil der ikke kunne gives vigtigere bidrag til den meget savnede registratur, som forhåbentlig med tiden vil samle bl. a. de årlige beretninger fra Videnskabernes Selskabs kommission til undersøgelse af de i dansk privateje bevarede kilder til dansk historie.

Som foran nævnt var valgbrevene 1848 ikke som de senere skematisk udfyldt og kan derfor give vigtige, bl. a. lokalpolitiske oplysninger. Hvad valgbrevene fra 1849 til nutiden angår, må det erindres, at den officielle statistik³⁶ ikke omfatter landstingsvalgene 1849–1915, valget til eetkammerrigsrådet 1856 samt de to folketingsvalg 1864, det ene 1865 og de to 1866, med suppleringsvalg.

Efter valgets godkendelse skriver hver ny parlamentariker under på følgende erklæring: »Jeg lover herved på ære og samvittighed at holde rigets grundlov.« Disse forsikringsakter opbevares i bureauet. For hvert medlem har bureauets arbejdsarkiv en sag, væsentligt med henblik på eventuelle pensionsydelse. Ligeledes er der bl. a. oprettet personalesager for alle folketingets tjenestemænd.

Fra folketingsarkivaren modtager de nyvalgte medlemmer et spørgeskema, på grundlag af hvilket samt supplerende oplysninger politikerens biografi skrives³⁷. Materialet hertil opbevares i arkivet sammen med portrætfotografier, som ved længere medlemsperioder fornyes ca. hvert 10. år. Siden 1958 suppleres arkivets medlemssamling af daglige udklip fra samtlige landets aviser.

Fra ældre tid råder arkivet, biblioteket og bureauet over en del fotografier, bl. a. af folketingets tjenestemænd, og samlingen øges lejlighedsvis.

Adgang og brug.

Folketingets hus og dets arbejde er det mest offentligt åbne i Danmark. Den frie tilhører- og referentadgang er en nødvendighed for folkestyret. Men for på en praktisk måde at kunne fremme arbejdet må man pålægge offentligheden enkelte nødvendige indskrænkninger. Hertil hører den begrænsede adgang til brug af og indsigt i den lovgivende forsamlings arkivalier. Det er klart, at de papirer, der opbevares i bureauet, netop beror der, fordi de altid skal være disponible til administrationens daglige brug. Ligeså er det klart, at de aktuelle udvalgsrapporter, som forvaltes af folketingssekretariatet, altid må kunne stilles til rådighed for de pågældende udvalgs medlemmer og derfor ikke samtidigt kan være tilgængelige for granskning af interesserede medborgere. Desuden må det erindres, at mange af de papirer, der behandles i folketinget, af hensyn til fremmede magter og af hensyn til enkeltpersoner ikke kan være offentligt tilgængelige. F. eks. ville det være stødende, om man offentliggjorde de af finansudvalgets aktstykker, der indstiller om kun nedsat pension til den politibetjent, der har drukket i tjenesten, eller om forhøjet understøttelse til den enke, hvis formue og indtægter er så og så store i kroner og ører. Medlemmerne af folketingets presseloge har vel adgang til disse papirer, men refererer dem i henhold til de uskrevne bestemmelser med den fornødne takt. De samme fortrolighedshensyn til storpolitik og til private forhold må gælde de arkivalier, som ikke mere er dagsaktuelle og derfor kan afleveres til arkivet.

På udvalgenes protokoller med bilag anlægger man yderligere et specielt syn. Det er klart, at udvalgenes opgave er at nå frem til resultater, der kan godtages af så store dele af vælgerkorpset som muligt, dertil er folketingsmedlemmerne jo valgt, og at partierne derfor i mange tilfælde må gå kompromisernes vej, må sælge for at kunne købe, må give en indrømmelse for ikke at miste yderligere eller må nøjes med lidt i håb om at kunne få mere med tiden. En sådan politisk proces, udvalgsarbejdet, kan næppe foregå for åbne døre. Abner man dem, vil et afgørende underudvalg straks og nødtvunget lukke en ny dør bag sig. Ønsker man et folkestyre med rettigheder og beskyttelse også for mindretallene, må man gå forhandlingsvejen. Og man forhandler nu bedst om de nødvendige detaljer, der giver resultatet i mange sager, når der ikke er radio og fjernsyn på, men man i stedet kan samles utvunget bag en lukket dør. Derfor er det udvalgsarbejde, som forbereder de afgørende betænkninger og beretninger, fortroligt. Man betragter i folketinget udvalgsprotokollerne som et arbejdsværktøj for udvalgets 17 medlemmer, en slags personlig ejendom, som hverken andre politikere eller ministrene har adgang til. Et tidligere udvalgsmedlem kan altid i arkivet anmode om protokollen og papirerne for den sag, hun eller han har deltaget i be-

handlingen af. Og så længe et udvalgsmedlem er i live, vil han kunne sætte sig imod uvædkommendes indsigt i de fortrolige papirer.

Der kan altså anføres mange formelle og reelle grunde for, at folketingets arkivalier er utilgængelige for offentligheden. Af praktiske grunde har man derfor valgt at gøre samtlige papirer fortrolige. Men samtidig har man bestemt, at protokoller og aktstykker – i øjeblikket indtil 1920 – er tilgængelige for forskningen efter forudgående tilladelse fra folketingets præsidium.

De emnefordelte udsnit af tidende, i det daglige kaldet arkivsagerne, er dog naturligvis fuldt ud tilgængelige. Da arkivsagerne opbevares i biblioteket og kan bruges i dets læseværelse, gælder adgangsbetingelserne i bibliotekets reglement også for dem. Foruden for nuværende og tidligere medlemmer af folketinget og rigsdagen og ministrene er der adgang for folketingets tjenestemænd, for partisekretærerne og medlemmerne af presseløgen, for centraladministrationens og universiteternes tjenestemænd samt i særlige tilfælde for studerende, for så vidt angår benyttelse af litteratur, som ikke haves i andre offentlige biblioteker. Endvidere er der ifølge sædvane fri adgang til biblioteket for domstolens personale, herunder advokaterne og deres fuldmægtige. Herudover kan der ifølge reglementet åbnes adgang for andre personer efter tilladelse fra formanden. Den sidste, indskrænkende, bestemmelse iagttages dog ikke formelt for tiden, hvor i praksis alle med et rimeligt formål får fri adgang til at låne fra bogsamlingen og benytte læseværelset. Ligeså ekspederer arkivets og bibliotekets personale i et meget vidt omfang skriftlige og telefoniske henvendelser.

Da udsnits-arkivsagerne sparer brugeren en ofte besværlig gennemgang af til tider mange års forhandlinger med tillæg, og da der desværre kun er udarbejdet hovedregistre til rigsdagstidende indtil 1920, er sagerne meget benyttet. Kun folketingets medlemmer og tjenestemænd kan låne dem og blot til brug i selve folketingets lokaler. Udlånet andrager ca. 250 bind om året. På læsesalen benyttes arkivsagerne foruden af de parlamentariske ordførere især af ministeriernes tjenestemænd og af advokater. Antallet af sager fremtaget til læsesal opgøres ikke særskilt, men af over 7.000 årligt fremtagne bind hidrører vel de 2.000 fra arkivet.

1. For oplysninger og råd takkes folketingsbibliotekar og -arkivar Magnus Sørensen.
2. Hans Jensen: *De danske Stænderforsamlings Historie 1830–1848*, II, 1934, s. 52.
3. Roeskilde Stænder-Tidende 1840. Betænkninger og Petitioner, s. 46. Viborg Stænder-Tidende 1840. B. og P., s. 96.
4. R. S.-T. 1848, s. 205, V. S.-T. 1848, s. 57.
5. Beretning om Forhandlingerne paa Rigsdagen, sp. 75.
6. Victor Elberling: *Rigsdagens Bogsamling 1848–1918*, Fortegnelse over Rigsdagens Bogsamling, Tillæg, 1918, s. V.
7. For dette og følgende referater af forretningsordenen henvises til Folketingets forretningsorden af 17. december 1953 med ændringer af 23. november 1954 og 29. april 1959.
8. RT 1850/51 F. sp. 60.
9. Beretning til Thingenes Formænd angaaende Ordningen af Rigsdagens indre, navnlig økonomiske Anliggender, RT 1875/76 C. sp. 251.

10. Magnus Sørensen: Folketingets udklipssamling, Nordisk Kontakt 1958, s. 52.
11. D. Dessau: Oversigt over Rigsdagens Virksomhed i de første 35 Aar efter Grundlovens Udstedelse samt over de den grundlovgivende Rigsforsamling og Rigsraadet forelagte Sager, 1884. Fr. Kretz: Oversigt over Rigsdagens Virksomhed fra 1884–85 til 1899–1900 tilligemed et Sagregister sluttende sig saavel til nærværende Oversigt som til den i 1884 udgivne Oversigt over Rigsdagens Virksomhed i forudliggende Tidsrum, 1900. Fr. Kretz og Jens Møller: Oversigt over Rigsdagens Virksomhed fra 1900–01–Oktober 1920 tilligemed et Sagregister, 1921. For tiden efter 1920 foreligger intet hovedregister, jfr. Jørgen Tvevad: Folketingstidende, Bogens Verden 1964, s. 155, og Finansloven, smst. s. 361.
12. Pierre Oesterby: Redegørelse for Virksomheden i den danske Rigsdags Arkiv for udenlandsk Lovgivning, Aarbog for de nordiske interparlamentariske Grupper 1918, s. 306.
13. Redegørelse for Anvendelsen af det til Rigsdagens Udgifter for Finansaaret 1933–34 bevilgede Beløb og Indstilling til Beslutning af Folketinget om Besparelser paa Rigsdagens Budget, RT 1933/34 B. sp. 2355.
14. RT 1850/51 L. sp. 34.
15. Hans Jensen, I, 1931, Indledende Bemærkninger.
16. Harald Jørgensen: Aktstykker til den danske Stænderforfatnings Forhistorie 1830–31, Danske Magazin, 7. R. II.
17. Bjørn Kornerup: Danske Kancelli, Vejledende Arkivregistraturer I, 2. Udg., 1943, s. 87, 145 m. fl.
18. Johanne Skovgaard: Tyske Kancelli I, Vejledende Arkivregistraturer VII, 1946, s. 49, 93 m. fl. G. N. Kringelbach: Den civile Centraladministration 1848–1893, 1894, s. 226, 240, 245. Jfr. arkivet på Gottorp.
19. Udtog af Grundlovsomiteens Forhandlings-Protokol. Trykt som Haandskrift for Grundlovsomiteens Medlemmer, 1849.
20. (Jørgen) Sigismund Nielsen (Tvevad): Valgene paa Fyn i 1848 til Den grundlovgivende Rigsforsamling, Fynske Aarbøger III, s. 93.
21. Rigsdagens Jubilæumsudstilling 1949. Dansk folkestyre gennem 100 år, Rigsarkivet 6.–30. juni 1949, Rådhushallen, Århus 6.–18. januar 1950.
22. Rigsarkivet. Indenrigsministeriets 1. departement, Rigsdags-journal.
23. (Jørgen) Sigismund Nielsen (Tvevad): Den danske rigsdags åbning, Statsvetenskaplig Tidsskrift 1949, s. 35.
24. Kringelbach, s. 32.
25. Kringelbach, s. 32, 70, 115.
26. Departementstidenden 1854, s. 721, 745, 780, 817, 1855, s. 593, 601.
27. Jørgen Tvevad: De danske vælgeres vetoret, Statsvetenskaplig Tidsskrift 1964, s. 137.
28. Se note 8.
29. Det nordslesvigske Spørgsmål 1864–1879. Aktstykker og Breve, V, 1946, s. 1.
30. Albert Olsen: Studier over den danske Finanslov 1850–1864, 1930, s. 3.
31. HR Dom 11.10.1894, Højesteretstidende 1894, s. 457.
32. Statsministeriets cirkulære nr. 31 af 23. februar 1960 om ekspedition af statsråds-sager.
33. Jørgen Tvevad: Venstrepartiernes samling 1910, Venstres Månedssblad 1960, s. 201.
34. Kr. Erslev: Privatarkiver fra det 19. Aarhundrede, Vejledende Arkivregistraturer IV, 1923, s. 89. I registratursens årstal for den ældste forhandlingsprotokol er der ved en trykfejl anført 1887 i stedet for 1881.
35. Erik Rasmussen og Roar Skovmand: Det radikale Venstre 1905–1955, 1955, s. 5, 335.
36. Danmarks statistik. Statistiske meddelelser. Folketingsvalget den 15. november 1960, s. 2, jfr. Jørgen Tvevad: Partiernes bogstavbetegnelser. Venstres Månedssblad 1963, s. 263.
37. Victor Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem hundrede Aar 1848–1948, I–III, 1949–50. Magnus Sørensen: Rigsdagens medlemmer 1949–50–53, 1958; Folketinget 1956, 1956; Folketinget 1957, 1957; Folketinget 1960, 1961; Folketinget 1964, 1965.